

Педагогічний музей України: 125 років живої історії

Що має залишитися незмінним у музеї, якщо за 125 років навколо нього змінюється майже все? Змінюються держави й політичні режими, освітні системи й педагогічні концепції, технології та способи передавання знань і самі уявлення про те, якою має бути школа. А музей залишається, хоча іноді здається, що його історія вже завершилася. Саме такою є історія Педагогічного музею України. Його 125-річчя – нагода подивитися на історію інституції, яка не раз змінювала форму, зміст і навіть назву, але знову й знову поверталася до своєї головної мети: зберігати, досліджувати й осмислювати педагогічний досвід.

Музей, якого потребував учитель

23 серпня 1901 року було затверджено «Положення про педагогічний музей при управлінні Київського навчального округу». Саме цю дату вважаємо днем народження музею. Наступного року він розпочав свою діяльність.

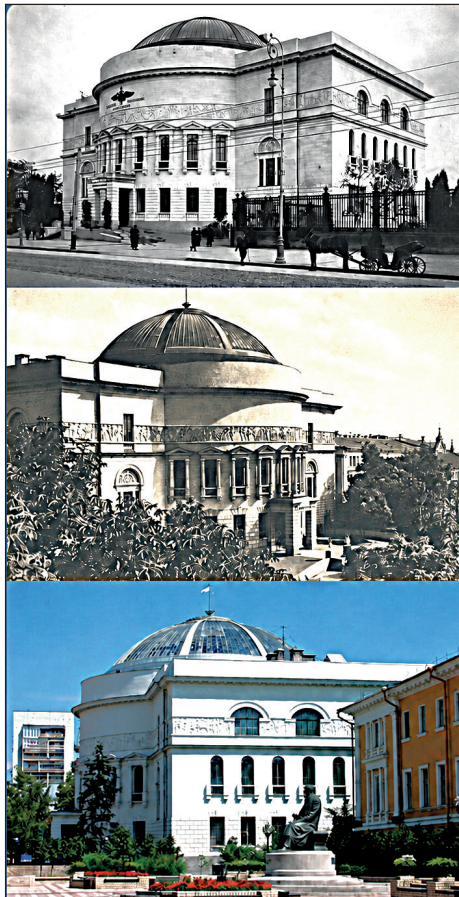
Ідея, однак, виникла раніше. На початку 1890-х років її висунув український педагог **Тимофій Лубенець**. 1899 року в Києві з'явився Пересувний музей наочного навчання, фактично виставка, що мандрувала різними місцями. Поступово визріла потреба у постійному закладі.

Цікаво, що творці музею не мислили його як сховище старих речей. Мета була цілком практичною: дати вчителю можливість знайомитися з найкращою постановкою навчально-виховної справи, бачити зразки навчальних посібників, а водночас сприяти науковому осмисленню педагогічних проблем. Отже, музей від самого початку мав дві функції, які й зараз залишаються визначальними: допомагати педагогічній практиці й продукувати знання.

Його перші колекції добре демонструють цю особливість. Тут були зразки учнівських робіт, вироби ремісничого й прикладного характеру, книги та педагогічна періодика, навчальні картини, географічні карти, колекції природничих матеріалів, моделі, альбоми креслень. 1906 року при управлінні Київського навчального округу за ініціативи його попечителя **Петра Зілова** та професора Київського університету **Георгія де-Метца** вдалося створити зразковий фізичний кабінет. Нині такий набір функцій ми, ймовірно, назвали б освітнім центром або лабораторією професійного розвитку. Сто двадцять п'ять років тому це був Педагогічний музей.

Причому музей був відкритим для педагогічної спільноти. Безкоштовно користуватися його фондами могли працівники навчальних закладів Києва та всього Київського навчального округу, студенти, старшокласники гімназій. Бібліотека налічувала майже сім тисяч книг і постійно поповнювалася періодикою.

Упродовж першого десятиліття свого

існування музей мандрував різними приміщеннями. Колекції розросталися, але повноцінно користуватися ними ставало дедалі важче. Виникла потреба в спеціальній будівлі, яка відповідала б функціям нової інституції. Так музей отримав не просто приміщення, а будинок, який і нині є одним із важливих київських символів історії освіти.

Будинок, спроектований для освіти

Будівництво спеціального приміщення стало можливим завдяки меценатові **Семену Могилевцеву**. Архітектор **Павло Альошин** створив будівлю в неокласичному стилі, але значення цього проєкту було не лише архітектурним. Планування будинку фактично відображало тодішнє розуміння музею як багатофункціонального освітнього центру. Тут були читальна зала, кабінети для наукових занять, бібліотека і

книгосховище, фізичний кабінет, приміщення для колекцій та навчальних посібників, виставкові зали. Центральне місце займала велика аудиторія з естрадою, партером, ложами та амфітеатрами.

5 жовтня 1912 року відбулося офіційне відкриття Педагогічного музею. Увечері того самого дня прозвучала перша лекція – «Селянська реформа і народна освіта». А далі почалося те, що зараз ми назвали б активною діяльністю освітнього хабу. У музеї працювали літні педагогічні курси для народних учителів. На лекції з історії та теорії педагогіки, шкільної гігієни, психології прибували не лише кияни. Аудиторія, розрахована на 720 місць, іноді приймала понад 1200 слухачів. Ця цифра промовистіша за будь-які ювілейні слова. Вона свідчить про головне: музей був потрібен учителю.

Коли історія вирішила інакше

Але історія музею не була прямою лінією розвитку. 1914 року, через наближення фронту Першої світової війни, музейні експонати евакуювали до Курська. Після повернення повноцінну роботу експозиції відновити вже не вдалося. Потім настала революційна доба.

У 1917–1918 роках будинок Педагогічного музею став одним із важливих просторів українського суспільного й освітнього життя. Тут працювала Українська Центральна Рада, відбулися Всеукраїнські з'їзди вчителів, були започатковані Українська педагогічна академія та Український народний університет. Це одна з тих сторінок історії музею, які особливо важливо пам'ятати нині. Будинок, створений для педагогічної науки й освіти, опинився в самому центрі подій, у яких формувалася українська державність та модерна українська освіта.

Проте згодом музейна історія перервалася. Після встановлення радянської влади Педагогічний музей поступово втрачав своє приміщення й функції. У 1921 році тут розмістили Пролетарський музей, у 1924 – Музей революції та історії партії, а в 1938 – Музей Леніна. Педагогічний музей було ліквідовано. Частина його матеріалів потрапила

до інших установ, частину було втрачено. Здавалося б, на цьому історію можна було завершити. Але музей відродився.

Повернення музею

Після Другої світової війни в Києві почала діяти Республіканська педагогічна виставка. 1977 року на її основі було створено Педагогічний музей УРСР у складі Науково-дослідного інституту педагогіки. Цей музей, звичайно, був продуктом своєї епохи: його зміст значною мірою був визначений радянською освітньою політикою. Проте сама поява музею знову засвідчила важливу річ: потреба суспільства в інституції, яка збирає, систематизує і демонструє педагогічний досвід, нікуди не зникла.

1983 року було створено Республіканський педагогічний музей. Він знову повернувся до будинку на Володимирській. У 1987 році відкрилася перша черга експозиції. У наступні роки музей активно працював із виставками, фондами, учнівською та студентською аудиторією. Відбувалися зустрічі, працювали гуртки, організовувалися виставки, присвячені історії української освіти.

А наприкінці 1980-х – на початку 1990-х музей поступово відкривав для відвідувачів і ті сторінки історії, які раніше були замовчувані або витіснені з офіційного наративу. В експозиції з'явилися матеріали про діяльність українських урядів 1917–1919 років, українізацію, Голодомор, сталінські репресії щодо українського учительства. Отже, відродження музею збіглося з ширшим процесом повернення історичної пам'яті.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 335 Музей увійшов до складу Національної академії педагогічних наук України як один із засновників Академії. Почався новий етап його історії.

Від музею предметів – до музею смислів

Якщо музей початку ХХ ст. намагався показати вчителів кращі засоби навчання, то сучасний музей дедалі більше працює з питанням: що ці предмети, тексти, документи та біографії означають для нас тепер? Це важлива зміна. Сучасний музей уже не може обмежуватися накопиченням експонатів. Його завдання – досліджувати їх, вводити в науковий і культурний контекст, ставити запитання, пропонувати інтерпретації, допомагати відвідувачу вибудовувати власний зв'язок із минулим. Саме тому Педагогічний музей України – це одночасно фондова,

наукова, виставкова, освітня та комунікаційна інституція.

Наукова робота музею охоплює дослідження історії освіти й педагогічної думки, наукове опрацювання фондів матеріалів, підготовку публікацій, участь у конференціях і наукових проєктах. Фонди стають джерелом для дослідників, аспірантів, студентів, учителів. Окреме місце посідає робота з педагогічною біографістикою. Через долі педагогів музей повертає в культурну пам'ять діяльність українців, чий імена могли бути забуті, витіснені політичними обставинами або просто загублені серед численних сторінок історії освіти.

Змінюються і способи комунікації. Зараз цифрове середовище стало повноцінним простором музейної діяльності. Виставка може існувати не лише у залі, лекція – не лише в аудиторії, а музейний документ –

не лише у фондосховищі. Соціальні мережі, цифрові проєкти, віртуальні виставки, відео, онлайн-публікації дають змогу музею говорити з аудиторією там, де вона є. Тобто музей змінює спосіб комунікації – але не змінює свої суті.

125 років потому

До ювілею 2026 року науковці Педагогічного музею України підготували й видали дві книги: «Публікації Софії Русової в журналі “Вільна українська школа” (1917–1920)» та «Публікації працівників Педагогічного музею України (2014–2025): науковий каталог». Ці видання є символічними для сучасного музею. Перша книга повертає до наукового обігу тексти однієї з найважливіших постатей української педагогіки доби Української революції. Друга фіксує вже власну наукову діяльність Музею в новітній період. У такий спосіб Музей одночасно зберігає минуле, досліджує його і створює нове знання про нього. І це, мабуть, найкращий спосіб зрозуміти 125-річну історію закладу.

Музей не є застиглою інституцією, яка просто зберігає речі. Його історія – це постійна адаптація до нового суспільства,

нової школи, нового вчителя, нових запитів. 125 років тому Педагогічному музею були потрібні бібліотека, фізичний кабінет, колекції навчальних посібників і велика лекційна аудиторія. Тепер йому потрібні цифрові технології, наукові бази даних, онлайн-комунікація, нові формати музейної педагогіки. Але принцип залишається тим самим: педагогічний досвід має бути доступним для тих, хто навчає інших.

Музей майбутнього

Є ще одна причина, чому історія Педагогічного музею України нині звучить особливо. За 125 років музей пережив падіння імперії, Українську революцію, радянський тоталітаризм, Другу світову війну, відновлення незалежності України. Тому ювілей музею – не лише привід озирнутися назад. Він дає можливість побачити, на-

скільки крихкими можуть бути інституції і наскільки важливою є пам'ять про них. Адже разом із музейними предметами зберігається пам'ять про те, як суспільство розуміло школу, дитинство, учителя, знання і майбутнє.

Педагогічний музей України нині працює в умовах нових викликів. Українська освіта переживає війну, технологічні зміни, переосмислення власної історії та ідентичності. У таких умовах музей потрібен не для того, щоб давати готові відповіді на всі питання. Його завдання – допомагати ці питання ставити.

За 125 років змінювався сам музей – незмінною залишалася потреба суспільства зберігати й осмислювати власний педагогічний досвід. Саме ця потреба щоразу повертала музей до життя вже в іншій історичній ситуації та з новими завданнями.

23 серпня 1901 року було затверджено документ, із якого почалася історія Педагогічного музею України. Нині ця дата збігається з Днем Державного Прапора України, а наступного дня країна відзначає День Незалежності. Цей календарний збіг має особливий символічний зміст. Адже історія музею переконливо показує: освіта, пам'ять і державність – не окремі сюжети. Вони творять одне одного.

І, можливо, найкраще побажання музею на його 125-річчя – залишатися потрібним наступним поколінням так само, як він був потрібним учителям 1901 року. Не музеєм минулого. Музеєм, який допомагає суспільству думати про майбутнє.

Олександр МІХНО,
директор Педагогічного музею
України, доктор педагогічних наук